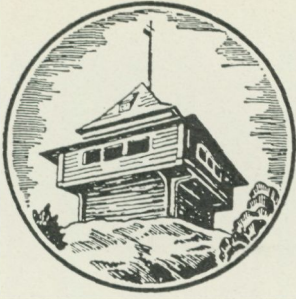

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1950**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1950

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en ölkanna av fajans, ungefär 24 cm hög och tillverkad vid Rörstrand i början av 1800-talet. En dylik pjäs kunde — liksom dess engelska förebilder, de s. k. Toby jugs — mycket väl vara en sjömansgåva, "a sailor's gift" av det slag som närmare behandlas på sid. 25. (Nordiska museet inv.-nr 115,750.)

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1950

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

SAILOR'S GIFTS

av Rut Liedgren

Den första bilden i denna uppsats togs sommaren 1946 och visar ett hörn i en av de äldsta små stugorna "på övre Råå", det gamla fiskeläget söder om Hälsingborg, bild 1. Den berättar i koncentrerad form om rååbornas liv under de sista hundra åren och den speciella miljö, trång, men ändå öppen mot all världen, som präglar samhället och gör det till något i sitt slag säreget. Bilden är vald mer av nämnda skäl än för att den skulle utgöra ett kriterium på invånarnas smak eller tjäna som typisk exponent för gängse bostadsvanor.

På denna anspråkslösa gamla chiffonjé med sin virkade duk möts och trängs bokstavligen allt mellan himmel och jord: olika världsdelar, olika tidsåldrar, olika samhällsklasser — allt i den mest förvirrande och eklatanta form av horror vacui. Det är en lång väg mellan den graciösa bilden av det förgyllda spegelbordet med herdinnan och sotaren och den nickande kinesen i Andersens sagor och denna fantastiska samling av de mest disparata föremål. Och ändå har något av sagans hemlighetsfulla grace och mystik insmugit sig i bilden — koraller och snäckor utstråla det exotiskas tjusning, och de små porslinsfigurerna påminna om hur ens barndoms sagofigurer satte fantasien i rörelse.

En av de gamla världsomseglarna i Råå var sjökapten Jöns Petter Olsson, född 1855. I trettiofem år hade han seglat världen runt, han var med innan metersystemet trädde i kraft och hade så när hunnit tituleras kofferdiskeppare — kom bara två

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom på 60-årsdagen den 8 februari 1949.

år för sent. Franska och engelska voro inga hieroglyfer för Jöns Petter Olsson, i synnerhet var franskan hans styrka. Granarna framhöllo gärna och med en viss rååmedveten respekt i tonen dessa hans konversationstalanger på det främmande språket. Men då han i förbigående berättar om några av sina från utlandet medförda ägodelar, sker det på äkta rååmål: "Rottingstolen, den ä från Dundee. Ja lossa trä te en stolfabrik, å då fick ja den stolen. Den ä gjord till drottning Victorias jubileum. Kolboxen har ja köpt i England. Ja gick förbi ett chap, å då köpte ja den. Statyetten där, ja, de ä min hustrus far, den ble gjord på Malta." Malta — det lät som att gå ombord på båten till Vaxholm. Och vilken sjökaptten i Råå har inte sett sig om i världen! Som till exempel kaptten Falkland: "Ja gifte mej i Skottland, såg sedan inte Sverige på fem år. Ja har besökt alla hamnar i Sverige, Norge, Danmark, England, Frankrike och Spanien och seglat på Nord- och Sydamerika, Mexico och Västindien." Och ombord på skutan, Cæsar hette hon, hade hustrun, infödd rååbo, varit för det mesta — i varje fall hade hon seglat över ekvatorn sex gånger. Det är om dessa utflykter i stora världen som det brokiga prydnadsbeståndet på och i de gamla rååfamiljernas "pillestaler" och byråar bär vittne.

Men man kan också ha reseminnen av annat slag. En äldre sjömanshustru, fru Carolina Olsson, gift med sjökaptten Karl Olsson och rikligt begåvad med humor, berättar: "Min man va i amerikanska flottan i tre år, så han fick ett betyg utå amiralen. De lå i ett läderfodral, betyget, å de va för att han hade kört amiralen. Se de hörde till hans göra å köra ilann amiralen på en liten steamer, å de va för de han fick betyget. En gång segla han i en kutter från Amerika te Irland, di segla i kapp, han å en annan. De va full storm hela resan, å den resan gjorde han på tolv dagar."

Eller som den numera till hälften blinde sjömannen John Olsson, även han ordentligt berest. Det gäller den efter vad det synes odödliga schlagern Isabella. "Isabella, de va ja den förste som to den över te Sverige. Sen ble den ju omarbetad från engelskt skick. 1893 hörde ja den första gången i Bristol i England. Där fick ja bla't, de va lika kommet ut."

Bild 1. En chiffonjé i Råå, översållad med souvenirer av alla slag, koraller, snäckor, glas- och porslinsvaser med och utan konstgjorda blommor, porträtt, ljusstakar, små porslinsfigurer, allt i brokig blandning.

Bild 2. En engelsk bål hos sjökaptten Lars Malmgren i Råå.

Bland de flitigast återkommande souvenirerna i Råå märkas dels de engelska bålarna, bild 2, och muggarna, dels de hemtrevliga engelska pudlarna, bild 3, de senare alltid uppträdande i par och alltid med halsband, mycket sedesamma och ingalunda av det äventyrliga och romaneska kynne som deras avlägsna och förnäma släktingar herdinnan och sotaren. Alla pjäserna tillhöra den sorts keramik, som går under det gemensamma namnet Staffordshiregoods. Mer sporadiska bekantskaper voro sådana som den lilla beställsamma danska porslinsflickan med sin vattenkanna, bild 4, besläktad med den Nordiska museet tillhöriga lilla kavaljeren med vindruvsklasen, bild 5, eller den danske bagaren, i sinnevärlden förekommande endast som huvud med hög bagarmössa — det hela utgörande höljet till den tyska senap, som på sin tid tycks ha åtnjutit stor popularitet. Männe denne förkrympte danske bagare är en sen ättling av de kupidoner à la bagare, som Den kongelige Porce-

Bild 3. Ett par engelska porslinshundar. Nordiska museet, inv.-nr 200,214.

lainsfabrik på 1780-talet älskade att kläda i detta yrkes oskyldiga och prosaiska klädnad?

Vid en spaningsjakt uppe i porslinsmagasinet på Nordiska museets vind träffar man på en hel liten stockholmskoloni av dessa engelska och danska porslinsföremål, vilka haft sina huvudsakliga avnämare bland sjöfolk och lågborgerligt klientel. Detta faktum beträffande förekomst och spridning bestyrkes också i sin mån av museiföremålen. Namn som Viken och Halmstad ge tydligt vid handen, att ursprungsorterna, i sekundär mening, äro att söka just bland Skånes och Hallands fiskelägen och smärre städer. Ja, man kan lugnt utvidga räjongen till att omfatta även städerna på Sveriges ostkust. Förvisso skulle man där råka samma eller liknande atenienn-inspirerade

Bild 4. En dansk porslinsflicka hos sjökaptan Lars Malmgren, Råå. — Bild 5. Gosse med vindruvor. Nordiska museet, inv.-nr 42,071 b.

uppställningar som den på första bilden här ovan. Ateniennen med sin uppgift att hysa prydnadsföremål och kuriosa är man van att betrakta som en karakteristisk 1800-talsföreteelse, hemmahörande både i medel- och överklass; i själva verket finns idén att samla och ställa upp prydnadsföremål och souvenirer redan på 1600-talet, då emellertid endast de allra högsta kretsarna kunde bestå sig med en dylik lyx i sina kabinett. På sätt och vis är Hainhofers konstskåp ett utslag av samma intresse och sinne för märkliga småting och dyrbara konstsaker som det, vilket skapade den av 1800-talsmänniskorna mycket omhuldade ateniennen, där på varje hylla en hop sköra småting står på sina bestämda platser.

I raden av de ovan nämnda föremålen av utländsk extraktion väljer jag först de tama sällskapsdjuren, porslinshundarna,

Bild 6. En grupp kinesiska Fo-figurer i svensk upplaga. Nordiska museet, inv.-nr 118,369.

bild 3, vilka nära nog inneha värdighet av husgudar, där de se ned på besökaren från sin högt uppsatta plats, helst så tätt under taket som möjligt. Deras eventuella släktskap med de kinesiska Fo-figurerna, bild 6, av lejonras lämnar jag därhän — förhållandet dem emellan är i detta sammanhang möjligen att jämföra med det, som existerar mellan stenlejonen i Lunds domkyrka och deras urfäder i Lombardiet, såtillvida som den nordiska arten företer det absolut ofarliga och temperamentsfria utseendet, i fallet hundarna präglad av mild, för att inte säga obegåvad förvåning och resignerad melankoli. Den Buddha-symbol som Fo-hunden representerar spritter av otämd verksamhetslusta och impulsiv livsaptit. Jag har dock ett intryck av att hundarna i Råå ej sågo fullt så beskedligt avvaktande ut som det stadgade paret i Nordiska museets samlingar. De bägge spegelvända men för övrigt exakt lika exemplaren äro målade med tomatröda fläckar, utströdda över hela deras lekamen,

vidare ha de ljusgrå tassar, gula ögon, guldhalsband och bruna koppel, varför de kanske ej ge riktigt samma sobra intryck som de mer sparsamt dekorerade hundarna i Råå.

På bilden med den pampiga sättugnen flankera de trogna husdjuren högt uppe på muren just en sådan engelsk bål, bild 7, som redan nämnts bland de för Råå typiska "sailor's gifts" — jag bortser då från sådana av mer privat karaktär som exempelvis de koketta schaletter av fint vitt engelskt ylle med brokig bård i persiskt mönster, "som pågarna köpte i England å hade me sej åt töserna". Eller de englandsdockor som om-tänksamma fäder kunde presenta sina små döttrar.

Över alla dessa bålar, muggar och kannor skulle man kunna sätta som sammanfattande rubrik den strof, som ständigt återkommer bland de helst i poemform avfattade inskriptionerna, nämligen denna:

Sailor's Farewell.

Sweet, oh Sweet is the Sensation,
Where two hearts in union meet,
But the pain of Separation
Mingles bitter with the Sweet.

Som pendang till denna mollton finns vanligen på samma pjäs den mer hoppfullt klingande "The Sailor's Return". På den tidigare nämnda bålen saknas dock den versen — något som emellertid ej får uppfattas så, som om råskepparna varit mindre glada än sjöfolk i allmänhet att vända stäven hemåt. I stället finner man följande:

Glide on my bark, the summer's tide
Is gently flowing by thy side;
Around thy prow the waters bright,
In circling rounds of broken light,
Are glitt'ring as if ocean gave;
Her countless gems to deck the wave.

*Bild 7. "Stuan" med sättnug och engelskt porslin hos fröken
A. Hansson i Råå.*

Och denna mer gråtmilda och vemodsfyllda strof:

The Sailor's Tear.
He leaped into the boat,
As it lay upon the strand;
But, oh! his heart was far away,
With friends upon the land,
He thought of those he lov'd the best,
A wife and infant dear;
And feeling fill'd the sailor's breast,
The sailor's eye — a tear.

Vidare de lätt chauvinistiskt anstuckna raderna:

Let Masonry from pole to pole
Her sacred laws expend,
Far as the mighty waters roll,
to wash remotest land:
That virtue has not left mankind,
Her social maxims prove,
for stamp'd upon the mason's mind
Are unity and love.

Och som slutfanfar:

May Race & Plenty
On Our Nation smile
and Trade and Commerce
Bless the British Isle.

Vad är denna välgångsönskan om icke en engelsk motsvarighet till:

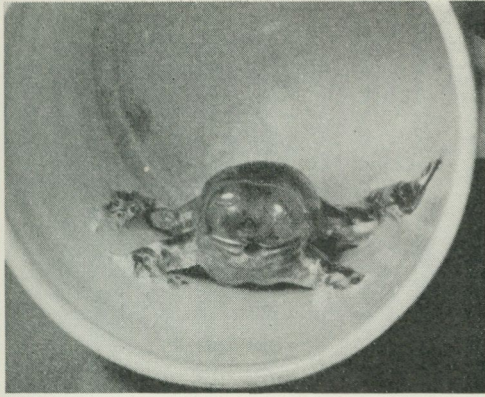

Bild 8 och 9. Mugg, tillverkad i Newcastle och försedd med en naturalistisk groda på insidan. Nordiska museet, inv.-nr 24,370.

Lycklig fart för Sveriges flaggor
Ständig gång för Svenska Waggor,

där dock i den svenska versionen det högstämt imperialistiska patoset gått förlorat.

Den viktigaste inskriften är kanske till slut ändå den som underrättar om vilket evenemang, som givit upphov till respektive föremåls tillkomst. Det är just de historiska notiserna, glorifierande en viss händelse eller en viss person, som karakterisera denna art av minnesföremål och placera dem i ett fack för sig. Presentationen i det här aktuella fallet lyder: "A west view of the Cast Iron Bridge, over the River Wear Built by R. Burdon, Esq. Span 236 Feet. Height 100 Feet. Begun 20 Sept. 1793. Open 9 Aug. 1796." Av allt att döma torde stycket vara förfärdigat i Sunderland, sannolikt av firman Dixon & Co. Den hade som specialitet att med sina varor hugfästa minnet av just Iron Bridge's invigning. Kännetecknande för dekorationen är dels skeppet med sina fyllda segel, dels sjömans-

poesien av ovan exemplifierade slag, vilket mycket riktigt och säkert i enlighet med intentionerna drog uppmärksamheten till sig hos köplystna sjömän och fiskare eller liknande sociala kategorier.

Som allmänt känt är älskar engelsmannen "practical jokes". Vilka uttryck detta hans skämtlygne kan ta sig, framgår av bild 8. En något sällsam version av talesättet "russinet i kakan"! Den öltörstige, i vars gap den glada grodan hotar segla in, får måhända snarare association av "flugkaka" än russinkaka — om han nu över huvud taget skulle vara bekajad av associationsföreställningar. Det avbildade exemplaret av ifrågavarande muggtyp tillhör Nordiska museet, bild 9. Produktionsorter för nämnda icke blott dryck utan även matnyttiga muggar voro speciellt Newcastle och Sunderland, som upptagit idén från Leeds.

Kring mynningen på bålar, muggar och kannor löper ofta ett ljusrött band, och utrymmena mellan text- och figurpartier äro prydda med våglinjer i samma färg. Bilderna och texten äro utförda genom s. k. "transfer print", vilket innebär att dekorationen från en kopparplåt överförs på föremålet via ett papper; metoden började användas på 1750-talet. Den tidigaste typen är den, där mönstret framstår helt i svart. Det är fallet med grodmuggen på ovannämnda bild. Porträtt voro också mycket populära bildmotiv. Ett par tallrikar av detta slag funnos i Råå — de återgävo Oscars och Josephinas kungliga profiler. Nordiska museet har en del liknande föremål, t. ex. ett par kannor med bilder av olika Bernadotter. I botten äro de stämplade Davenport, namnet på en firma i Longport.

En kategori av sailor's gifts, som förvånande nog i Råå veterligen inte ingick i galleriet av pittoreska porslinsföremål av utländskt ursprung, var de s. k. Toby jugs, ölkannor i form av välnärda, lätt dästa, godmodiga små gubbar, iförda dräkter av sent 1700-talssnitt med trekantiga hattar på sina yviga peruker och med belåten min avnjutande det skummande ölet i miniatyrkannan, som de hålla i ena handen — färgbilden på årsbokens omslag visar en svensk variant av dessa engelska porslinsgubbar.

Bild 10. "Toby jug" av engelsk tillverkning, signerad Walton. Nordiska museet, inv.-nr 36,461.

De höra hemma i samma miljö som Mr. Pickwick och hans medbröder, det är barockens smak för det frodiga, som präglar dem och som är en av de egenskaper, vilka utgöra ena polen i det engelska kynnet och som också tar sig uttryck i bilden av John Bull. Möjligen kan Tobyfiguren tänkas sträcka sina rötter ner till Jacques Callots excentriska karikatyrer, vilka som gravyrer funnos spridda över kontinenten. Namnet Toby Philpot på dessa burleska skapelser har tidigare förmodats ha sin

genesis i Uncle Toby i Lawrence Sterner's Tristram Shandy, som utkom åren 1759 till 1767. Emellertid har senare som mer sannolikt föreslagits, att Toby jugs leda sitt ursprung från stick avbildande Toby Philpot, huvudpersonen i en engelsk upplaga av år 1761 av en italiensk visa. Hur som helst, redan omkring 1740 tycks typen ha börjat forma sig, ty från denna tid härrör en pjäs, som visar starka tendenser att utvecklas i Toby jug-riktning. Betydligt mer avlägsen släktskap ådagalägger bilden av "King Hal", vilken dock är jämnårig med flertalet Toby jugs och förvisso ej heller undgått att påverkas av deras allmänna stil. King Hal-figuren antages framställa dåvarande prinsen av Wales, då han på en maskerad uppträdde som Henrik V.

Bland Nordiska museets Toby jugs finnas några olika typer; ett par äro av ett anmärkningsvärt anemiskt utseende och förefalla, då man jämför dem med de ordinarie rödbrusiga brittiska kraftkarlarna, att ha vansläktats i viss mån. Vid närmare granskning befinns det, att åtminstone en av dem är av helt annan ras: i botten är han stämplad Rörstrand.

Av avgjort engelsk karaktär är däremot den andra gubben. Stämpeln Walton upplyser om namnet på den, som tillverkat pjäsen. John Walton började sin verksamhet i Burslem, en under ett visst skede mycket betydande keramisk ort, känd framför allt genom keramikfamiljen Woods arbeten. Waltons produktion sträcker sig över ett halvt århundrade, från omkring 1790 till omkring 1840. Tyvärr lida hans figurer av en viss stereotypitet, den naiva charmen, som utmärker flera av hans samtida, kan han knappast berömma sig av.

Det sista slaget av porslinsfigurer, som här kommer i fråga, ligger på en något annan nivå. Exempel på genren äro de bägge sammanhörande pjäserna "Going to market" och "Returning home", vilka här rida på kakelugnsfrisens smala landsvägskant, bild 11. De äro mer i släkt med de efter franska förebilder tillverkade "Chelsea toys", som prydde den engelska societetens förmak och salonger. Speciellt knutet till denna sorts Staffordshirefigurer är namnet John Voyez. Han var av fransk börd men hade flyttat över till England i 20-årsåldern.

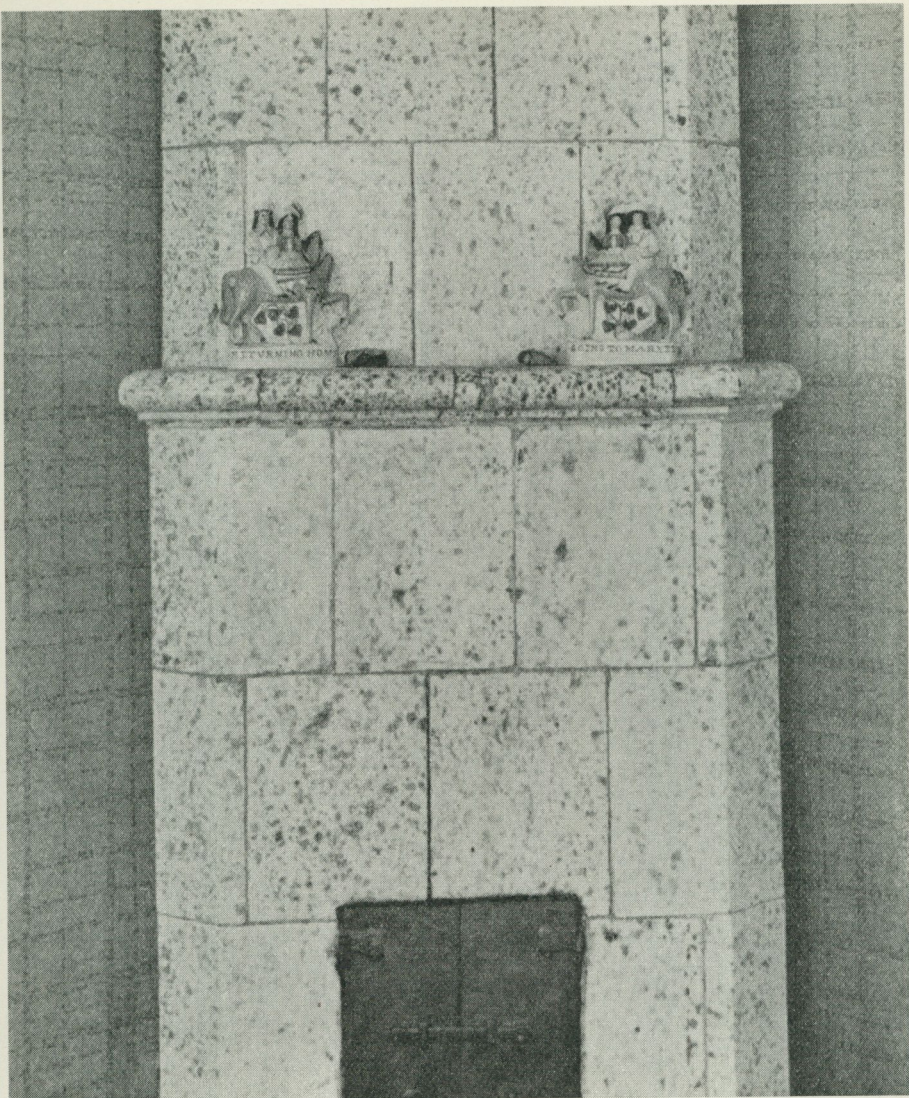

Bild 11. Chelsea — Derby-påverkade porslinsgrupper hos fröken A. Hensson i Råå.

Bild 12. Kleinkunst hos sjökaptensänkan Clara Norman i Falsterbo. Det ståtliga brudparet med rödblommiga kinder är drottning Victoria av England och prinsgemålen Albert.

Övervägande antalet figurinmodeller från en viss tid, där konstnärens namn är känt, har Voyez gjort, och han anses ha haft största inflytandet på utvecklingen inom det senare 1700-talets keramiska figurinproduktion i England. Föregångare till honom, kronologiskt men ej stilistiskt, voro John Astbury och Thomas Whieldon, vilka verkade under 1700-talets förra hälft. Att jag här omnämner dem beror på att deras ytterst levande, ekorrhjuga små dockvarer ösökt föra tanken till Harriet och Crispin Löwenhielms dramatiskt geniala dockteater i Nordiska museets ägo.

Alla dessa alster av en på samma gång romantiskt-sentimental och robust verklighetspräglad tidsanda ha — utanför sin egentliga miljö — i många decennier hållits för dåligt marknads-kram och ej befunnits värdiga bättre plats än den mest undan-gömda vindsvrå eller skåpgömma. Men tiderna växla, och modet

*Bild 13. En blå glascylinder med inskriften "Sailor's Gift".
Nordiska museet, inv.-nr 78,821.*

förnyar sig. Nu stå de engelska porslinshundarna högt i pris, och den spottstyver de förr betingade har mångdubblats.

Såsom i förbigående antytts, är det inte enbart i kuststäderna och hos sjöfolk som prydnadsföremål av här beskrivet slag förekomma. Man kan väl stöta på dem mitt inne i landet, där ägaren ingalunda haft närmare beröring med främmande länder och hav. Och just här ligger den stora skillnaden. I bruksarbetarstugorna och hos småhantverkarna representera de i regel ingenting annat än minnet av en stadsresa eller ett marknadsbesök, de sakna direkt personligt samband med sin miljö och stå där som en grann och lustig leksak för vuxna. I fiskar- och skepparhemmen däremot äro de inimt förknippade med direkta upplevelser och ha något att säga om själva livsföringen och livserfarenheterna, de äro ingenting mindre än symboler för den salta, fria atmosfär och den vida horisont som omger den, vilken tillbragt en stor del av sitt liv på haven. De äro i hög grad tecken och bevis på den levande tradition, som i dylika förhållanden hålles i ära som något självklart, och besitta därför ett affektionsvärde av helt säreget slag.

Chiffonjén med sina majestätiska hundar, sina raffinerade, konstfulla figurgrupper, sina prunkande men i sitt slag utsökta vaser, sin graciösa, högst anständiga ryttarinna och sin dubbelvas med religiöst motiv, det hela dominerat av det stelt konventionella, samtidigt högdragna och tafatta, victorianska äkta paret, har stått i ett sjökaptenshem i Falsterbo, bild 12. Uppställningen torde kunna betraktas som ett ganska strålande prov på den något mer avancerade smak, som är att förvänta i ett

välbärgat sjömanshem. Samtliga pjäser äro av toppkvalitet, flertalet sannolikt av engelskt fabrikat. Det äkta paret befinns rent av vara porträtt av Albert och Victoria av England.

Men sailor's gifts förekomma icke endast i porslin. Den sista bilden innehåller, uppslagsmässigt sett, "pudeln's kärna" för denna uppsats vidkommande, bild 13. Det är en cylinder, tro-
ligen en presskavel, av blått genomskinligt glas med den tydliga inskriptionen "Sailor's Gift". Den finns i Nordiska museets samlingar.

Litteratur: A. Hayden, Royal Copenhagen Porcelain, 1911. — E. Hannover, Keramisk handbok II:2, 1924. — A. Hayden, Chats on English earthenware, 1909. — B. Rackham & H. Read, English pottery, 1924. — H. Read, Staffordshire pottery figures, 1929.